

Aušra RIMKUTĖ

Lietuvių kalbos institutas

NELIETUVIŠKI XIX A. GALO – XX A. PRADŽIOS KATALIKŲ KATEKIZMŲ TERMINAI

Nors Lietuvoje katalikybė buvo įvesta labai vėlai – 1387 m. Aukštaičiuose ir tik 1413 m. Žemaičiuose – lietuviška krikščionybės terminija tarp kitų lietuviškų terminijų yra viena iš seniausių. Tai rodo seniausias lietuvių religijos terminijos sluoksnius – tokie senieji skoliniai kaip *bažnyčia, gavėnia, krikštas, kūčios, Kalėdos, Velykos, verba* ir kt. (žr. Būga 1958: 348; 1961: 776), į lietuvių kalbą atėję iš rytinių slavų greičiausiai X–XII a. dar prieš oficialųjį Lietuvos krikštą. Lietuviškos krikščionybės terminijos pradžia – iš XVI a. pradžios išlikę Vilniaus vyskupijoje užrašyti seniausi iš dabar žinomų rankraštiniai poterių tekstai – *Viešpaties malda, Angelo pasveikinimas ir Tikėjimo išpažinimas* (Lebedys, Palionis 1964: 109–135; Zinkevičius 2000: 71–73) ir pirmoji spausdinta lietuviška Martyno Mažvydo evangelikų liuteronų knyga *Catechismvsa prasty Szadei* (1547).

Šiame straipsnyje norima aptarti XIX a. galo – XX a. pradžios katalikų katekizmuose vartojamus nelietuviškos kilmės vienažodžius religijos terminus¹. Šis laikotarpis² pasirinktas ne atsitiktinai. Tai laikotarpis, kai, formuojantis dabartinei bendrinei lietuvių kalbai³, labiau imta rūpintis religijos raštų ir apskritai Bažnyčios kalba⁴. Tvarkyti reikėjo daug ką:

¹ Sudėtiniai terminai straipsnyje neaptariami, nes dauguma nagrinėjamų žodžių eina jų dėmenimis.

² XIX a. galo – XX a. pradžios Bažnyčios kalba, juo labiau religijos terminija (ir apskritai religijos leksika) iki šiol yra palyginti nedaug tyrinėta. Atskirų straipsnių, pastabų apie to meto religijos terminus yra tik vienas kitas, pavyzdžiui, minėto laikotarpio spaudoje – *Varpe, Tėvynės sarge, Vilniaus žiniose, Draugijoje, Vadove*. Apie religijos leksiką yra rašę kalbininkai P. Skardžius, J. Kruopas, V. Urbutis, A. Sabaliauskas, J. Palionis, Z. Zinkevičius, V. Drotvinas, J. Klimavičius, A. Kučinskaitė ir kiti.

³ Anot J. Palonio, XIX a. pabaigos – XX a. pradžios laikotarpis – tai galutinis vakarų aukštaičių kauniškių tarmės įsitvirtinimas. Vadinasi, tai vienas iš bendrinės kalbos raidos laikotarpių (Pupkis 2005: 44).

⁴ Kaip rašo J. Girčienė, jau M. Daukša stengėsi gryninti kalbą (Girčienė 2003: 394). Taigi religijos kalba rūpintasi jau nuo XVI a. galo.

maldaknyges, giesmynus, katekizmus, pamokslų knygas ir kitą Bažnyčios literatūrą, kuri buvo užteršta svetimybėmis⁵.

XIX a. gale, kilus tautinio atgimimo sąjūdžiui, prasidėjo didysis lietuvių kalbos apšvalymas nuo barbarizmų⁶. Pirmojo XX a. dešimtmečio gale (1909) buvo įsteigta Poterių komisija⁷, kurią sudarė kunigai Aleksandras Dambrauskas⁸, Alfonsas Petrulis ir Juozas Laukaitis ir „didžiausią pasaulietinės bendrinės kalbos norminimo patirtį“ turėję žymiausi to meto kalbininkai: Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis, Juozas Balčikonis ir Jurgis Šlapelis (Zinkevičius 2000: 179). Komisijos darbas 1909 m. vasarą Seinuose, anot Zigmo Zinkevičiaus, „iš esmės tai pirmasis lietuvių kalbininkų suvažiavimas“ (ten pat), kai buvo sutvarkyta svarbesnių maldų, poterių kalba, nustatyta būtiniausia religijos terminija.

⁵ Straipsnyje laikomasi tradicinės, kalbos kultūros leidiniuose jau nusistovėjusios svetimybų sampratos. *Svetimybė* čia laikomas iš kitos kalbos atėjęs žodis, kuris prieštarauja bendrinės kalbos normoms ir turi lietuvišką pakaitą.

⁶ Terminas *barbarizmas* šiame straipsnyje laikomas *svetimybės* sinonimu (KTŽ 1990; dar žr. LKE 1999).

⁷ Spauldoje, kaip rašo Z. Zinkevičius, XX a. pradžioje imta kalbėti apie poterių suvienodinimą. „Pirmasis, kuris rimtai susirūpino poterių reforma, jų lietuvinimu, buvo prelatas Juozas Laukaitis“ (Zinkevičius 2000: 178). Jis ir sudarė vadinamąją Poterių komisiją. 1909 m. Seinuose Komisija porą mėnesių aptarinėjo bendrinės, ypač bažnytinės, kalbos reikalus. Buvo sudaryti du poterių variantai: „1) siūlomas kalbininkų, matyt, ir paties Laukaičio, pasižymėjęs radikaliais pataisymais, iš esmės beveik naujas vertimas, ir 2) kompromisinis variantas, artimesnis iki tol vartotiems poteriams, su paliktais kai kuriais kalbos netaisyklingumais, kuriuo siekta neišgašdinti konservatyviai nusiteikusių dvasininkų“ (Zinkevičius 2000: 179). 1909 m. *Vadovo* Nr. 14 buvo išspausdinti *Pataisytieji Poteriai*. Poterių komisija *Vadove* rašė, kad „turėdami akyse visą poterių praeitį ir matydami didelį jų nevienodumą, nesuradome kitos išeigos, kaip tik visa ką taisyti moksliskai, taip kaip lietuvių kalbos dvasia reikalauja, bet vienkart laikėme savo priederme atsižvelgti į tai, kad mūsų pataisytieji poteriai būtų suprantami visai Lietuvai ir pilnai išreikštų Bažnyčios mintį. Dėl tos priežasties kai-kuriuose dalykuose nesilaikėme ir ekspertų nuomonės“ (Pataisytieji Poteriai 1909: 107). Plačiau apie Poterių komisiją žr. Z. Zinkevičiaus studiją *Lietuvių poteriai* (Zinkevičius 2000: 179–184).

⁸ A. Dambrauskas – lietuvių kultūros veikėjas, kunigas, filosofas, filologas, literatūros kritikas ir poetas, pasirašinęs Adomo Jakšto, Druskiaus ir kitais slapyvardžiais (LKE 1999; LLE 2001; Keinys 2000: 32).

1. Šaltinių apžvalga

Šio straipsnio šaltiniai – keturi XIX a. gale – XX a. pradžioje išleisti katalikų katekizmai: *Mokslas Rimo Kataliku* (1879), *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas* (1901), *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokę su Lementoriu ir Ministranturu* (1903) ir kunigo Kazimiero Paltaroko *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)* (1916). Šaltiniai pasirinkti ne atsitiktinai. XVIII ir iš dalies XIX amžiaus religijos raštų kalba pergyveno krizę (plačiau žr. Zinkevičius 1990; 1992; Palionis 1995). Tai buvo susiję su Lietuvos valstybingumo praradimu ir jos prijungimu prie Rusijos imperijos. O po 1863 m. išsilaisvinamojo sukilimo buvo uždrausta spauda lotyniškėmis raidėmis. Vyko krašto kolonizacija ir rusifikacija. XIX a. II pusėje, kaip ir daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių, Lietuvoje kilo tautinio atgimimo sąjūdis. Vienas iš tautinio judėjimo keliamų dalykų buvo kova dėl lietuvių kalbos teisių⁹. Minėti katekizmai yra iš lietuvių tautinio atgimimo laikų.

Prieš pradėdant kalbėti apie katekizmuose vartotą religijos terminų kilmę, verta trumpai aptarti šaltinius.

Katekizmą *Mokslas Rimo Kataliku. Naujai perveizetas, pertaisitas ir antra karta atspauostas* parengė ir pirmą kartą 1873 metais išleido Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875)¹⁰. Religijos terminai rinkti iš 1879 metų katekizmo leidimo. Šaltinis pasirinktas, nes žinoma,

⁹ Nepamirština, kad lietuvių kalbos situacija buvo nevienoda Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje. Didžiosios Lietuvos Žemaičių ir Vilniaus vyskupystėse lietuvių kalbos vartojimo sferos labai skyrėsi, pavyzdžiui, Žemaičių krašte bažnyčiose buvo meldžiamasi iš lietuviškų maldaknygių, lietuviškai kalbami poteriai. Žemaičius lenkėjimas palietė kur kas mažiau nei Vilniaus krašto gyventojus (dar žr. Zinkevičius 2002: 333–339, 500–504).

¹⁰ Anot Z. Zinkevičiaus, „Valančius subūrė apie save lietuviškai rašančius išsilavinusius žmones, skatino leisti lietuviškas knygas, dažnai spausdino savo lėšomis. Taip kėlė liaudies tautinį sąmoningumą“ (Zinkevičius 1990: 157). Valančiaus, kaip rašytojo ir švietėjo, veikla turėjo labai didelę reikšmę, formuojantis lietuvių raštų kalbą, nes jis stengėsi rašyti taip, kad jo raštus lengvai suprastų visų tarnių žmonės. A. Dambrauskas-Jakštas pažymi: „Mylėdamas savo kalbą, vysk. Motiejus stengėsi išlaikyti ją visoje jos tyrybėje ir neapkęsdavo barbarizmų, kuriais naudodavosi prasčiau lietuviškai temokantieji“ (Dambrauskas-Jakštas 1930: 209). Iš tikrųjų M. Valančius nevengė tokių svetimbių kaip *apieravoti*, *čistata*, *griešnas*, *loska*, *mūka* ir kt. Taigi vyskupas nelabai tesistengė gryninti religijos kalbą. Tiesa, grožinę literatūrą jis kūrė taisyklinga kalba.

kad šį leidimą buvo perredagavęs Aleksandras Vytartas¹¹. Jis rašė: „Aš pasinaudojau prof. Kaz. Jauniaus dėstymu to dalyko Kauno seminarijoje; be to, idėjau ten visai naują dalyką apie kliūtis susituokti į moterystę. Rašybą buvo ištaisęs... poetas Maironis, bet aš perrašinėdamas ne visai prisilaikiau jo pataisymų. Priedą apie kliūtis moterystės peržiūrėjo... gerb. A. Dambrauskas“ (LTSRB 1862: 257).

Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto versta. Antrą kartą išleistas, pataisytas – tai kontrafaktinis spaudinys, išleistas 1901 metais. Priešantraštiniame puslapyje yra 1863 metų aproba: *Spausdinti leista. Kaunę. Vasario m. 8 d. 1863 m. Žemaičių Vyskupas*. Vaiszgantas (1869–1933) katekizmo pratarmėje *Lietuviai, neapsigaukite!! szita kningelė – tai „Katekizmas“, ne „Elementorius“!!* nurodo, kad poteriai yra suderinti su Valančiausko poteriais, t. y. M. Valančiaus aprobuotais poteriais, išspausdintais knygelėje *Aktas ir poterej* (Vilnius, 1853). Jis šiek tiek taisė poterių kalbą ir kai kurias sakinio konstrukcijas, be to, išnašose pateikė iki tol poteriuose vartotus atitikmenis, dažniausiai slavybes.

Katakizmai katalikiszi. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszciokų su Lementoriu ir Ministranturu (1903). Katekizmo antraštinio lapo kitoje pusėje yra į vinjetę įkomponuota kontrafaktinė aproba: *Дозволено цензурою. ВИЛНО 1864 г.* Dėl katekizmo autoriaus yra nesutariama. Anot V. Biržiškos, tai A. Baranausko (1835–1902) katekizmas (Biržiška 1929: 852–853). Lietuvos TSR bibliografijoje rašoma, kad tai P. Legecko (1844–1934), knygų autoriaus, vertėjo ir kunigo, katekizmas (LTSRB 1988: 673).

Medžiaga rinkta ir iš kunigo K. Paltaroko¹² **Tikybos mokslo (Šv. Istorijos ir Katekizmo)** (1916). Šaltinį sudaro trys dalys: I. Poteriai; II. Šventoji Istorija; III. Katekizmas. Religijos terminai rinkti iš pirmos ir trečios dalių. Autorius *Prakalboje* rašo: „Tikybos moksle Katekizmas stipriai surištas su šv. Istorija. Šv. Istorijos apsakymas aiškina Katekizmą, Katekizmas aiškina, kas ištisai neišdėta šv. Istorijoje. Todėl šiame „Tikybos

¹¹ A. Vytartas (1837–1863?) – kunigas, žuvęs per 1863 m. sukilimą (Biržiška 1990: 410).

¹² K. Paltarokas (1875–1958) – Lietuvos Katalikų Bažnyčios veikėjas, nuo 1926 metų – vyskupas. Parengė ir išleido religijos knygų, tikybos vadovėlių (plačiau žr. LTE 1981).

Moksle“ abu dalyku sudėjau vienoje knygelėje“ (TM 1916: 3). Būtina paminėti, kad šį leidinį labai plačiai ir kritiškai recenzavo kalbininkas J. Jablonskis (Jablonskis 1933: 97–113). Jis 1917 metais *Santaroje* rašė, kad „Katekizme“, be tikybos mokslo dalykų ir pagrindinių tikybos tiesų, yra nemaža ir šiaipjau dalykų ir dalykėlių“ (Jablonskis 1933: 97). Apie religijos terminus, deja, recenzijoje neužsimenama.

Pirmieji trys katekizmai yra išleisti spaudos draudimo laikotarpiu, kai oficialioji Lietuvos kalba buvo rusų. Pirmaisiais XX a. dešimtmečiais įvyko ir Bažnyčios kalbos lūžis, t. y. buvo atsisakyta barbarizmų. Pasirinktas 1916 metais išleistas K. Paltaroko katekizmas, nes norėta pažiūrėti, kaip pakito religijos terminai, ar buvo atsisakyta, prasidėjus intensyviems religijos raštų kalbos taisymams, ankstesniuose katekizmuose vartotų svetimybų.

Iš katekizmų surinkti 1158 vienažodžiai religijos terminai ir jų variantai, tačiau dalis terminų sutampa, todėl iš viso susidaro 613 skirtingų religijos terminų ir 125 jų variantai¹³. Daugiausia rasta savos kilmės vienažodžių religijos terminų – 439 terminai (žr. 1 pav.).

2. Nelietuviški terminai

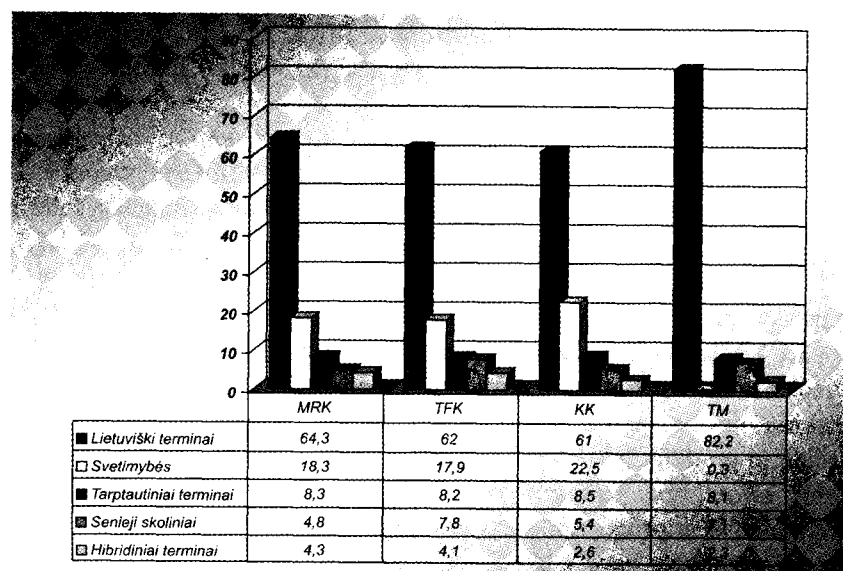
Beveik trečdalis katekizmuose vartotų vienažodžių religijos terminų yra nelietuviškos kilmės (žr. 1 pav.). Šiame straipsnyje nelietuviškais, t. y. svetimomis kilmės, religijos terminais¹⁴ laikoma svetimybės, vadinamieji tarptautiniai žodžiai ir senieji skoliniai, kurie yra visiškai pritaikę prie lietuvių kalbos sistemos ir „įeina į pagrindinį bendrinės kalbos žodyno fondą,

¹³ Religijos terminų variantai straipsnyje neaptariami.

¹⁴ Nustatant terminų kilmę remiamasi A. Sabaliausko studija *Lietuvių kalbos leksika* (1990), D. Urbo *Martyno Mažvydo raštų žodynu* (1998), J. Kabelkos *Kristijono Donelaičio raštų leksika* (1964), J. Kruopo darbu *Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje* (1947), V. Urbučio straipsniais: *Nepastebėti Mažvydo slavizmai* (1962), *Senosios lietuvių kalbos slavizmai* (1992), *Senųjų slavizmų kilmės įvairovė* (1994), taip pat K. Būgos *Rinktiniais raštais, Lietuvių kalbos žodynu, tarptautinių žodžių žodynais* (1936, 1985, 2001, 2003). Be to, žiūrėta K. Alminauskio daktaro disertacija *Die Germanismen des Litauischen* (1931), E. Fraenkelio *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (1955–1962), P. Skardžiaus *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen* (1931) ir A. Brücknerio *Słownik etymologiczny języka polskiego* (1974).

ir tik istoriniai tyrinėjimai gali nustatyti, jog tai – svetimos kilmės žodžiai“ (Jakaitienė 1980: 61). Kaip rašo A. Sabaliauskas, seniesiems skoliniams „dažniausiai neturime savų pakaitalų ar sinonimų“ (Sabaliauskas 1990: 228). Skyrium aptariami terminai, turintys svetimos kilmės sudaromųjų dalių. Tai hibridiniai (arba mišrieji) terminai.

Iš viso nagrinėjami 141 skirtingas nelietuviškas ir 33 hibridiniai terminai.



1 pav. Vienažodžių religijos terminų pasiskirstymas pagal kilmę (%)

2.1. Tarptautiniai terminai

Katekizmuose iš viso rasti 34 tarptautiniai religijos terminai (mažiau nei dešimtadalis visų vienažodžių terminų). Tarptautiniai žodžiai, kaip senieji skoliniai ir svetimybės, yra skoliniai. Kaip žinoma, jie dažniausiai skolinami per kalbas tarpininkes, tačiau kartais sunku nustatyti pradinį šaltinį, neretai ir tarpinį (ar tarpinius).

2.1.1. Lotyniškos kilmės tarptautiniai terminai. Katekizmuose lotynišką pamatą turinčių tarptautinių terminų¹⁵ rasta daugiausia – 19 terminų: *absoliucija* TFK 33 (lot. *absolutio*)¹⁶, *aktas* TFK 43 (lot. *actus*), *ceremonija* MRK 330 (lot. *caerimonia*), *dekretas* MRK 101 (lot. *dēcrētum*), *desperacija* MRK 169, TFK 10, KK 48 (lot. *desperatio*), *dispensas* MRK 399 (lot. *dispensus*), *intencija* MRK 297, KK 27 (lot. *intentio*), *kardinolas* TM 87 (lot. *cardinalis*), *klierikas* TM 135 (lot. *clericus*), *komunija* MRK 330, TFK 36, TM 126 (lot. *communio*), *komunikantas* TFK 37 (TŽŽ 1936), *konsekracija* MRK 330 (lot. *consecratio*), *monstrancija* MRK 323 (lot. *monstrantia* < *monstrare*), *ostija* KK 30, MRK 322, TM 123 (lot. *hostia*), *procesija* MRK 323 (lot. *processio*), *relikvija* MRK 182 (lot. *reliquiae*), *sakramentas* MRK 16, 79, 138, TFK 9, KK 22, TM 72, 85 (lot. *sacramentum*), *sakramentalijos* TM 137 (lot. *sacramentalia*), *suplikacijos* TM 9 (lot. *supplicatio*). Ši terminų grupė (taip pat 2.1.2 ir 2.1.4) išskirta ne pagal artimiausią šaltinį, kaip tai daroma su kitais tarptautiniais terminais (žr. 2.1.1.1, 2.1.1.2, 2.1.2.1, 2.1.2.2, 2.1.2.2), o pagal pradinį, nes nelengva (dažnai net neįmanoma) nustatyti, per kurias kalbas tarptautiniai žodžiai ėjo.

2.1.1.1. Lotyniškos kilmės terminas, gautas per slavų kalbas. Rastas vienas religijos terminas, gautas per slavus (šis terminas aptariamas atskirai, nes nežinoma, per kurią slavų kalbą jis atėjo į lietuvių kalbą), tačiau jo pradinis šaltinis yra lotynų kalba: *altorius* MRK 176, TM 110 (lenk. *ołtarz*, brus. *алтар* < lot. *altāre*: lot. *altus*, plg. *altāria* „aukuras; aukojamasis altorius“ LoLieŽ 1996, plg. VaitkTŽŽ 2003; TŽŽ 2001 yra *altarija* „altaristo namai, ūkis“)¹⁷.

¹⁵ Straipsnyje terminai rašomi pagal 1916 metų, t. y. K. Paltaroko katekizmo rašybą, nes *Tikybos mokslo* rašyba beveik nesiskiria nuo šiandieninės rašybos, o esančius netikslumus daugeliu atvejų galima laikyti korektūros klaidomis. Kadangi didžiausias dėmesys skiriamas vienažodžių terminų kilmei, variantai skyrium neaptariami.

¹⁶ Šalia pavyzdžių parašyti sutrumpinimai rodo, kuriame katekizme vartojamas terminas, o arabiški skaitmenys – puslapį, iš kurio jie paimti (dažniausiai tai yra pirmas pastebėtas pavartojimo atvejis). Po kabelio esantis skaičius rodo puslapį, kuriame rastas aptariamo termino variantas. Šaltinių sutrumpinimai pateikiami straipsnio gale.

¹⁷ TŽŽ *altorius* kildinamas iš lotynų kalbos. Tik A. Sabaliauskas (1990: 253), P. Skardžius (1998: 86), J. Kruopas (1998: 36), J. Kabelka (1964: 24) ir E. Fraenkelis (1955: 8) nurodo, kad katekizmuose vartojamas žodis į lietuvių kalbą atėjo per slavų (t. y. lenkų ar baltarusių) kalbas.

2.1.1.2. Lotyniškos kilmės terminai, gauti per lenkų kalbą. Katekizmuose *Mokslas Rimo Kataliku* ir *Tikybės mokslas* vartojami ir per lenkų kalbą gauti lotynų kalbos žodžiai (2 terminai): *adventas* MRK 79, 333, TM 109 (lenk. *adwent*, lot. *adventus* LKŽe), *suma* MRK 403 (lenk. *suma* < lot. *summa*).

2.1.2. Graikiškos kilmės tarptautiniai terminai. Rasti tik 5 religijos terminai, kurių pirminis šaltinis yra graikų kalba: *antifona* TM 11 (gr. *antiphōnos*), *balzamas* MRK 315 (gr. *balsamon* [TŽŽ 1936 nurodyta, kad *balzamas* atėjęs iš arabų kalbos]), *diakonas* MRK 380, TM 135 (gr. *diakonos*), *patriarchas* MRK 19, 46, 79 (gr. *patriarchēs*), *subdiakonas* MRK 380 (lot. *sub.* + gr. *diakonos*).

2.1.2.1. Graikiškos kilmės terminai, gauti per lotynų kalbą. Rasti 3 vienažodžiai terminai, gauti per lotynų kalbą (kalbas tarpininkes nustatyti sunku, jos TŽŽ neminimos), tačiau jų pradinis šaltinis yra graikų kalba: *eretikas* MRK 23, 335, KK 22 (lot. *haereticus* < gr. *hairetikos* VaitkTŽŽ 2003, o TŽŽ 1936, 1985, 2001 *eretikas* < gr. *hairetikos*), *katalikas* MRK 25, 32, TFK 7, TM 89 (lot. *catholicus* < gr. *katholikos*), *katekizmas* MRK 386, TFK 43, KK 7, TM 3 (lot. *catechismus* < gr. *katēchismos* VaitkTŽŽ 2003, o kituose TŽŽ nurodoma, kad jis kilo iš graikų kalbos).

2.1.2.2. Graikiškos kilmės terminas, gautas per lenkų kalbą. Katekizmuose vartojamas ir per lenkų kalbą gautas graikiškos kilmės terminas *psalmė* TM 9 (lenk. *psalm* < gr. *psalmos* Kruopas 1998: 238, plg. TŽŽ, kur nurodoma tik graikiška kilmė).

2.1.2.3. Graikiškos kilmės terminai, gauti per slavų kalbas. Rasti 2 religijos terminai, gauti per slavus, tačiau jų pradinis šaltinis yra graikų kalba: *angelas* TM 12, 76 (sen rus. *ангелъ* < gr. *angelos* Фасмер 1967)¹⁸, *evangelija* MRK 18, 32, TM 83 (lenk. *ewangelia* < gr. *euangelion* Urbas 1998: 116, plg. TŽŽ 1936, 1985, 2001; VaitkTŽŽ 2003)¹⁹.

¹⁸ *Angelas*, kaip rašoma LKŽ, kurį redagavo J. Balčikonis, yra slavybė (LKŽ I, 1941). Slavybė jį laiko ir P. Skardžius (1998: 87), J. Kruopas (1998: 84), D. Urbas (1998: 19). Žodžio graikiška kilmė nurodyta TŽŽ 1936, 2001; VaitkTŽŽ 2003. Kad žodžio *angelas* pradinis šaltinis yra graikų kalba, abejonių nekyla, tačiau reikia pažymėti, kad jis gautas per slavų kalbas.

¹⁹ J. Kruopas darbe *Žodyninės slavybės M. Mažvydo raštų kalboje* nurodo, kad *evangelija* yra graikiškos kilmės žodis (Kruopas 1998: 227).

2.1.4. Hebrajiškos kilmės terminai. Tarp kalbamų vienažodžių terminų yra tik vienas žodis, kurio pradinis šaltinis yra hebrajų kalba, tai – *mana* MRK 79 (gr. *manna* < hebr. *mān*).

2.1.5. Apibendrinamosios pastabos. Per lenkų ar kitas slavų kalbas, galimas dalykas, atėjo nemažai išvardytų terminų, tačiau šios kalbos TŽŽ tarp šaltinių minimos retai. Kiek daugiau nei trys penktadaliai vienažodžių religijos terminų yra lotyniškos, o maždaug trečdalis – graikiškos kilmės. Taip pat rastas hebrajiškos kilmės žodis *mana*. Kaip matyti iš pavyzdžių, visi tarptautiniai terminai yra vartojami ir dabar.

Tarptautinių vienažodžių religijos terminų vartojimas katekizmuose (mažiau nei dešimtadalis vienažodžių terminų), matyt, yra susijęs su tuo, kad katalikų religinė leksika buvo kuriama bažnytinės lotynų kalbos pagrindu.

2.2. Senieji skoliniai²⁰

Apie senuosius skolinius yra įvairių nuomonių. Vieni bando jų nevarioti (J. Skvireckas), keisti kitais žodžiais, kiti į juos žiūri tolerantiškiau (J. Jablonskis, K. Būga). Žymusis kalbininkas K. Būga atmetė tokias sveitimybes kaip *abelnas*, *abroz*, *abrusas*, *adyna*..., bet teikė vartoti lietuvių kalbai reikalingus senuosius skolinius, pavyzdžiui, *stiklas*, *kunigas* ir kt. J. Jablonskis „pateisino bendrinėje kalboje bemaž visus senuosius skolinius, vartotus dar iki atsirandant raštui. Iš viduramžiais atėjusių skolinių palaikė tuos, kurie tarmėse neturėjo lietuviškų atitikmenų (pavyzdžiui, skolininį religinį žodyną), <...>“ (Pupkis 2005: 252).

Katekizmuose vartojami 36 senieji skoliniai (daugiau nei penktadalis skolintų vienažodžių religijos terminų).

2.2.1. Iš slavų kalbų gauti senieji skoliniai. Iš slavų kalbų²¹ gauti

²⁰ Mokslo straipsnių rinkinyje *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba* (2004) Loreta Vaicekauskienė pateikia tokią G. Thomo senųjų skolinių apibrėžtį: „žodžiai, integravęsi fonologiškai ir morfologiškai, užimantys svarbią vietą leksinėje-semantinėje kalbos sistemoje, neturintys atitikmenų, geriau – pasiskolinti ne iš kaimynų kalbų; daugiausia kodifikuojami teigiamai“ (SBK 2004: 11). Apibrėžtis nėra tiksli, nes, kaip žinoma, skoliniai gali turėti atitikmenų, gali būti (ir dažniausiai yra) skolinami iš kaimyninių kalbų ir pan.

²¹ Straipsnyje skoliniai iš slavų kalbų skirstomi į lenkybes, baltarusybes, rusybes ir slavybes, o slavybių grupė skiriama tada, kai neaišku, iš kurios slavų kalbos žodis tie-

5 katekizmuose vartojami vienažodžiai religijos terminai: *bažnyčia*²² MRK 25, TFK 20, 25, KK 19, TM 7, 88 (brus. *божница*, lenk. *bożnica* Sabaliauskas 1990: 253), *grabas* MRK 75, KK 15 (brus. *гроб*, lenk. *grób* Sabaliauskas 1990: 247; Pupkis 2005: 252)²³, *kūmai* MRK 310 (rus. *кум*, lenk. *kum* LKŽ VI 1962, plg. Drotvinas 1986: 117; Skardžius 1998: 173, kur *kūma(s)* – iš baltarusių kalbos gautas žodis), *ponas* TFK 13 (lenk. *pan*, brus. *пан* Sabaliauskas 1990: 232), *žydas* MRK 74 (brus. *жыд*, lenk. *żyd* LKŽ XX 2002; Skardžius 1998: 306).

2.2.1.1. Lotyniškos kilmės terminai, gauti per slavų kalbas. Galima išskirti senųjų skolinių, grupelę, kurių pradinis šaltinis yra lotynų kalba: *aliejus* MRK 400 (lenk. *olej*, brus. *aeē* < lot. *oleum* arba s. vok. aukšt. *olei* Sabaliauskas 1990: 244)²⁴, *alyva* MRK 314 (brus. *алива*, lenk. *oliwa* < it. *oliva* arba lot. *oliva* Sabaliauskas 1990: 237), *karūna* MRK 278, 331 (brus. *копуна*, lenk. *korona*, plg. rus. *корона* < lot. *corōna* Фасмер 1986), *klebonas* MRK 176, TFK 24, KK 24 (lenk. *kleban*, *pleban*, brus. *клебан* < lot. *plēbanus*: lot. *plebs*)²⁵, *koplyčia* MRK 401 (lenk. *kaplica* < ček. < vok. *Kapelle* < vid. lot. *cappella*: lot. *cappa* Sabaliauskas 1990: 254; VaitkTŽŽ 2003)²⁶, *kryžius* MRK 68 (lenk. *krzyż*, brus. *крыж* < lot. *crux*

siogiai gautas. Be abejo, esama žodžių, dėl kurių ir kalbininkai nesutaria. Jų nuomonių skirtumai teikiami išnašose.

²² P. Skardžius straipsnyje *Ar vartotinas žodis bažnyčia?* rašė, kad *bažnyčia* yra „gudiškas skolinys, patekęs mūsų kalbon drauge su *kalėdomis*, *vėlykomis*, *kūčiomis*, *krikštu*, *krikštyti* ir kt.“ (Skardžius 1999: 691). Anot kalbininko, žodis *bažnyčia* yra taip įsigalėjęs, kad jam rasti lietuvišką pakaitalą sunku: „ji yra ne tik *šventykla*, *šventovė* ar *maldykla* <...>, bet ir tam tikra tikinčiųjų bendruomenė“ (ten pat). Įdomu tai, kad bandymų keisti žodį *bažnyčia* buvo, pavyzdžiui, 1947 m. arkivyskupas metropolitas J. Skvireckas vietoj *bažnyčios* siūlė vartoti lotynišką žodį *eklezija*, arba *dievnamis*, *šventykla*, *šventovė* (Skardžius 1999: 690, 739–741, 889–892). Šiam siūlymui nepritarė P. Skardžius.

²³ *Grabas* reikšmė „vieta numirėliui laidoti, kapas“ vartojamas jau M. Mažvydo (Urbas 1998: 137). *Tikybės moksle* vietoj *grabo* vartojamas *karstas*. Taigi vienas skolinys keičiamas kitu skoliniu, kurio svetimumas neįaučiamas.

²⁴ Žodis *aliejaus* TŽŽ 1936 nepateiktas, yra tik *oleum* (lot.) – „aliejus“. Nėra jo ir kituose TŽŽ. (Vadinasi, *aliejus* nelaikomas tarptautiniu žodžiu, nors jo kilmė lotyniška.)

²⁵ *Klebonas* yra tik VaitkTŽŽ 2003. A. Sabaliauskas, V. Vaitkevičiūtė, P. Skardžius nurodo, kad jis gautas per slavų kalbas (Skardžius 1998: 161; Sabaliauskas 1990: 254).

²⁶ Skolinys *koplyčia* yra įsigalėjęs, todėl bandymas keisti jį žodžiu *kapela* yra nevykęs. Be to, jo keisti neleidžia ir sistema, plg. *koplytstulpis*, *koplytkalnis* (Klimavičius 1998: 11).

Sabaliauskas 1990: 254; Kruopas 1998: 43), *pagonis* MRK 30, TFK 19, KK 22, TM 107 (lenk. *pogan*, brus. *ногань* < lot. *pagānus*: lot. *pāgus*)²⁷, *poteriai* MRK 203, TFK 7, TM 5 (lenk. *pacierz* < lot. *pater* Skardžius 1998: 232; Urbas 1998: 297; Kabelka 1964: 181; Fraenkel 1962: 641)²⁸, *vynas* MRK 78, KK 30, TFK 36, TM 110 (lenk. *wino*, brus. *вино* < lot. *vinum* Fraenkel 1962: 1255, plg. VaitkTŽŽ 2003)²⁹. Iš viso rasti 9 tokie senieji skoliniai.

2.2.1.2. Lotyniškos kilmės terminai, gauti per lenkų kalbą. *Moksle Rimo Kataliku* vartojami per lenkų kalbą gauti lotynų kalbos žodžiai (2 terminai): *mišiolas* MRK 328 (lenk. *mszał* < lot. *missale* TŽŽ 2001; VaitkTŽŽ 2003; Skardžius 1998: 191), *mišios* MRK 112, TM 7 (lenk. *msza* < lot. *missa*)³⁰.

2.2.1.3. Graikiškos kilmės terminas, gautas per slavų kalbas. Skyrium aptartinas katekizmuose rastas tarptautinis terminas *parapija* MRK 118, TFK 9, KK 25, TM 7 (lenk. *parafia*, brus. *напафія* < lot. *porochia* < gr. *paroikia* Sabaliauskas 1990: 255). Tai per kaimynines slavų – lenkų arba baltarusių – kalbas gautas tarptautinės kilmės žodis.

2.2.1.4. Sanskritiškos kilmės terminas, gautas per slavų kalbas. Visuose keturiuose nagrinėjamuose katekizmuose vartojamas vienažodis religijos terminas *rojus* MRK 61, TFK 16, KK 11, TM 79 (brus. *paŭ*, lenk. *raj* < skr. *Rayiḥ* Sabaliauskas 1990: 256), kurio pradinis šaltinis – sanskrito kalba. Terminas gautas per slavų kalbas.

2.2.1.5. Germaniškos kilmės terminai, gauti per slavų kalbas. Per slavų kalbas gauti ir du germaniškos kilmės žodžiai: *karalius* TM 78, MRK 67 (brus. *кароль*, dar plg. rus. *король*, lenk. *Król* < vok., plg. s.

²⁷ Katekizmuose vartojamas terminas *pagonis* yra tik TŽŽ 1936. O P. Skardžius (1998: 209), A. Sabaliauskas (1990: 255), J. Kruopas (1998: 46), E. Fraenkelis (1955: 524) nurodo jį atėjus per lenkų ar baltarusių kalbą (tačiau pradinis *pagonio* šaltinis yra lotynų kalba).

²⁸ *Poteriai*, kaip rašo Z. Zinkevičius, per slavus gautas žodis, atsiradęs iš lotyniškos Viešpaties maldos pirmojo žodžio *Pater noster* „Tėve mūsų“ (Zinkevičius 2000: 26).

²⁹ Žodis *vynas* TŽŽ 1936, 1985, 2001 nepateiktas.

³⁰ Žodis *mišios* TŽŽ 1936 kildinamas iš lotynų kalbos, o TŽŽ 1985, 2001; VaitkTŽŽ 2003; LKŽe dar patikslinama, kad jis gautas per lenkus.

vok. aukšt. *Karal, Karl*)³¹ ir *pasninkas* TFK 9, TM 7, KK 24, MRK 297 (brus. *nochik* < s. vok. aukšt. *fasto* Sabaliauskas 1990: 255)³².

2.2.2. Iš lenkų kalbos gautas senasis skolinys. Iš lenkų gautas tik terminas *pana* MRK 72, TFK 7 (lenk. *panna* LKŽ IX 1973, plg. lenk. *panna* ar brus. *панна* Kruopas 1998: 47).

2.2.2.1. Graikiškos kilmės terminai, gauti per lenkų kalbą. Taip pat rasti 4 graikiškos kilmės senieji skoliniai, gauti per lenkų kalbą: *apaštalas* MRK 18, TFK 42, KK 23, TM 72 (lenk. *apostol* < gr. *apostolos*, plg. gr. *apostolos* TŽŽ 1936, 1985, 2001)³³, *krikščionis* MRK 50, 79, TFK 28, TM 86 (lenk. *chrześcijanin* < gr. *christos*, plg. lot. *Chrīstiānī* LoLieŽ 1996)³⁴, *popiežius* MRK 111, 116, 118, TFK 28, KK 22, TM 78, 87 (lenk. *papież* < lot. *pāpa* < gr. *pappas*)³⁵, *vyskupas* KK 22, 29, TM 86, 121, TFK 38, MRK 30 (lenk. *biskup, wiskup* < gr. *episkopos*)³⁶.

³¹ J. Kruopo straipsnyje *Žodyniniai Mažvydo raštų skoliniai* yra skolinių žodynėlis, kuriame nurodyta, kad *karalius* (brus. *король*) yra baltarusybė (Kruopas 1998: 42). Slavybe šį žodį laiko ir P. Skardžius (1998: 154), J. Kabelka (1964: 106), D. Urbas (1998: 182), E. Fraenkelis (1955: 219). Reikia paminėti, kad K. Alminauskis *karaliaus* nemini knygoje *Lietuvių kalbos germanizmai*. Taigi galima daryti prielaidą, kad kalbininkas žodį *karalius* taip pat laiko skoliniu iš slavų kalbų (dar žr. Sabaliauskas 1990: 231).

³² K. Alminauskis *pasninko* nemini. Matyt, šio žodžio nelaiko germanizmu. Taigi *pasninkas* laikytinas skoliniu iš slavų kalbų.

³³ Tik VaitkTŽŽ 2003 nurodyta, kad žodis gautas per lenkus. E. Fraenkelio *Etimologiniame lietuvių kalbos žodyne* rašoma, kad *apaštalas* kilo iš lenk. *apostol* (Fraenkel 1962: 12). Lenkiška žodžio kilmė nurodyta ir LKŽe.

³⁴ Anot V. Aliulio, „kri(k)ščionis kri(k)sčionis – nuo *Kristaus*, ne nuo *Krikšto*“ NŽA 2005: 305. Kalbininkų nevienodai nurodoma, per kurią kalbą gautas šis terminas, pavyzdžiui, E. Fraenkelis, P. Skardžius, R. Eckertas ir J. Kruopas teigia, kad *krikščionis* gautas per sen. rus. kalbą, plg. sen. rus. *крѣстѣанинъ* (Eckert 1971: 39; Kruopas 1998: 41).

³⁵ Žodis *popiežius* TŽŽ 1985, 2001 nepateiktas. Galbūt jis laikomas lenkybe, kaip ir *Etimologiniame lietuvių kalbos žodyne*, plg. lenk. *papież* (Fraenkel 1962: 638). Tačiau TŽŽ 1936, VaitkTŽŽ 2003 ir J. Kruopo darbe *popiežius* kildinamas iš graikų kalbos, nors nurodoma, kad gautas iš lenkų. LKŽe – lenk. *papież* < vok. *tarm.* < lot.

³⁶ Žodis *vyskupas* TŽŽ 1936 nepateiktas, yra *episkopus in partibus infidelium* (lot.) – „vyskupas be vyskupystės, <...>“, taip pat yra *episkopatas* (gr.) – „vyskupystė, vyskupų visuma“ (ten pat). Matyt, *vyskupas* nelaikomas tarptautiniu žodžiu. Kituose TŽŽ *vyskupas* laikomas graikiškos kilmės žodžiu, plg. gr. *episkopos* TŽŽ 1985, 2001; VaitkTŽŽ 2003. P. Skardžiaus manymu, *vyskupas* gautas per lenkų kalbą. Graikiškos žodžio kilmės kalbininkas nenurodo (Skardžius 1998: 296). E. Fraenkelis rašo, kad *vyskupas* kilęs iš lenk. *tarm. wiskup* (Fraenkel 1962: 45). A. Brückneris lenkų kalbos žodio *biskup* kil-

2.2.2.2. Lotyniškos kilmės terminai, gauti per lenkų kalbą. K. Palta-roko *Tikybos moksle* vartojami du lotyniškos kilmės terminai: *rožančius*³⁷ TM 140 (lenk. *rózaniec* < lot. *rosarium* VaitkTŽŽ 2003, plg. Skardžius 1999: 692), *škaplierius* TM 141 (lenk. *szkaplerz* < lot. *scapularium* Skardžius 1999: 692), gauti per lenkų kalbą.

2.2.2.3. Hebrajiškos kilmės terminas, gautas per lenkų kalbą. Trijuose katekizmuose vartojamas terminas *šėtonas* MRK 58, TFK 15, TM 77 (lenk. *szatan* < lot. *satanas* < hebr. LoLieŽ 1996, plg. LKŽ XVI 1986), kurio pradinis šaltinis yra hebrajų kalba.

2.2.3. Iš baltarusių kalbos gauti senieji skoliniai. Minėtini 5 iš baltarusių kalbos gauti senieji skoliniai: *gadynė* MRK 19 (brus. *zoduna*, *zodzina*, plg. brus. *zod*, rus. *zod* Sabaliauskas 1990: 253; Fraenkel 1955: 73; Skardžius 1999: 235; Kabelka 1964: 78)³⁸, *gavėnia* MRK 238, 333,

mę aiškina taip: *biskup* < ček. < vok. *Bischof* (*biscof*) < lot. *episcopus* < gr. *episkopos* (Brückner 1974: 27).

³⁷ Niekam nekyla abejonių, kad *rožančius* ir *škaplierius*, plg. lenk. *szkaplerz* (Fraenkel 1962: 997) yra lenkiški skoliniai. Pasak P. Skardžiaus, „pirmasis yra paskolintas iš lenkų *rožaniec* (t. y. *rózany wianek* „rožinis vainikas“, vok. *Rosenkranz*“, verstas iš lot. *rosarium* „rožynas“) ir *szkaplerz*, perdirbtas iš lot. *scapularium* „tai, kas yra ant pečių (scapulae) pakabinta“, plg. prc. *scapulaire*, vok. *Skapulier*“ (Skardžius 1999: 692). Kaip žinoma, bene nuo 1919 m. Antano Lelio (Lalio) *Lenkų ir lietuvių kalbų žodyne* yra siūloma vietoj *rožančiaus* vartoti žodį *rožynas* (*rózaniec* – *rožynas*, **ražančius*). „1940 m. J. Laukaitis teikė naujadarą *rožinys* (o *Rožancava*, t. y. *Rožančinė* – *Rožinė*). Ši forma palaikoma ir dabar (GK 4, 1996, 8–9)“ (Klimavičius 2002: 109). Be to, vėliau LRKŽ 1957 pasiūlytas *rožinis*, tačiau dar P. Skardžius rašė, kad „*rožinis* lenkiškam *rožančiui* pakeisti yra nevykęs darinys, jau daug geresnis yra J. Šlapelio lenkiškai lietuviškame žodyne vartotas *rožynas*, kuris savo reikšme visiškai atitinka lot. *rosarium*, plg. prc. *rosaire*“ (Skardžius 1999: 692, 827–828). Kalbininkas pripažįsta, kad dėl *škaplieriaus* nieko gudresnio dar nesugalvota. TŽŽ 1936 randame žodį *škaplieriai*, kuris kildinamas iš čekų kalbos. Žodis *rožančius* TŽŽ 1936 neaptiktas. *Religijotyros žodyne* terminai kildinami iš lotynų kalbos, tačiau nurodoma, kad jie gauti per lenkų kalbą (RŽ 1991, dar plg. Fraenkel 1962: 710). Matyt, ilgos terminų *rožančius* ir *škaplieriai* vartojimo tradicijos lemia šių žodžių vartoseną ir šiandien. Tik 1993 metais išleistame DŽ₃ yra *rožinis* „rožančius“, bet pagrindiniu variantu teikiamas *rožančius*. Nors 2003 metais išleistame DŽ₄ *rožančius* jau neminimas, tačiau siūlomas *rožinis* žmonių retai vartojamas, nes įprasta *kalbėti rožančių*. (Taigi šiame straipsnyje *rožančius* ir *škaplieriai* yra aptariami prie senųjų skolinių, nes *rožančius*, *škaplieriai* kaip *bažnyčia*.)

³⁸ DŽ₃ *gadynė* – psn. žr. *laikotarpis*, *laikas*, *epocha*, o LKŽe nurodoma, kad tai dabartinėje kalboje nevartotinas žodis. *Gadynę* jau vartojo M. Mažvydas (ne tik valandos, bet ir laiko reikšme, tai matyti iš D. Urbo pateikiamų pavyzdžių (Urbas 1998: 118)).

TM 109 (brus. *говение* Skardžius 1999: 133; Būga 1958: 431), *karstas* TM 91 (brus. *корста* Sabaliauskas 1990: 246)³⁹, *knyga* MRK 20 (brus. *книга* Sabaliauskas 1990: 247), *Velykos* MRK 239, TFK 24, KK 25, TM 7 (brus. *вялікі (день)* Sabaliauskas 1990: 256; Būga 1958: 348).

2.2.4. Per senąją rusų kalbą gautas lotyniškos kilmės senasis skolinys. Skyrium minėtinas iš senosios rusų kalbos gautas terminas *krikštas* MRK 120, TFK 9, TM 8, 120 (s. rus. *крѣстъ* < lot. *chrīstus* Sabaliauskas 1990: 254; Fraenkel 1962: 298). Lotyniška žodžio kilmė akivaizdi.

2.2.5. Iš vokiečių kalbos gautas senasis skolinys. Dar rasta vokiečiųybė *kunigas* KK 22, 29, TFK 32, TM 10, MRK 112 (vok. aukšt. *kunig* – „kunigaikštis, karalius“ Sabaliauskas 1990: 260, 270; Urbas 1998: 202; Būga 1958: 546, plg. vid. vok. aukšt. *kunig*, *kunic* Alminauskis 1931: 75, dabar vok. *König*)⁴⁰.

2.2.6. Apibendrinamosios pastabos. Iš pavyzdžių matyti, kad daugiausia rasta senųjų skolinių, gautų iš slavų (5 terminai) ir baltarusių (5 terminai) kalbų. Mažiausiai rasta senųjų skolinių iš lenkų (1 terminas) ir rusų (1 terminas) kalbų. Visuose aptariamuose katekizmuose vartojama tik viena vokiečiųybė. Net ketvirtadalis aptartų senųjų skolinių vartojami visuose katekizmuose. Kai kurių senųjų skolinių bendrinėje kalboje yra vengiama. Kiek daugiau nei pusė aptariamų senųjų skolinių yra kilę iš lotynų, graikų ir sanskritų kalbų (21 terminas).

Z. Zinkevičius nurodo, kad „tokie žodžiai kaip *bažnyčia*, *gavėnià*, *krikštas*, *kūčios*, krikščionių švenčių pavadinimai – *Kalėdos*, *Velykos*, <...>, gauti be jokio abejojimo iš rytinių slavų dar gerokai prieš oficialųjį Lietuvos krikštą, greičiausiai apie X–XII a.“ yra seniausios lietuvių religijos terminijos sluoksnis (Zinkevičius 2000: 12).

2.3. Svetimybės

Svetimybės – tai „nenorminiai skoliniai“ (LKE 1999). Didysis bendrinės lietuvių kalbos apsivalymas nuo svetimybų prasidėjo su tautiniu

³⁹ *Karstas* randamas M. Daukšos postilėje (Sabaliauskas 1990: 247).

⁴⁰ Žodis *kunigas* „yra vokiečių kalbos kilmės žodis, bendras visoms baltų kalboms. <...>. Kaip germanizmas, *kunigas* yra palyginti nesenas skolinys. Žinoma, jis senesnis už daugelį krikščionybės sąvokų reiškiančią skolintinę leksiką, atėjusią XV–XVI a.“ (Drotvinas 1993: 24).

atgimimu (*Aušra*). Daugiausia nenorminių žodžių atėjo iš kaimyninių slavų kalbų. Iš viso straipsnyje aptariama 71 svetimybė.

2.3.1. Lenkybės. XIX a. galo – XX a. pradžios katekizmuose daugiausia rasta lenkybių (24 terminai): *abrozas* MRK 79 (lenk. *obrazek* – *paveikslas* TM 95)⁴¹, *almužna* MRK 40, TFK 11, 43, KK 29 (lenk. *jałmużna*, plg. Būga 1961: 414 lenk. **almużna*, ček. *almužna* – *išmalda* TM 90), *atklanės* MRK 95, KK 15 (lenk. *otchłań*)⁴², *blužnierstva* KK 19 (lenk. *bluźnierstwo* – *liežuvavimas* TM 105), *brostva* MRK 425 (lenk. *bractwo* – *brolija* TM 141), *cnata* MRK 51, TFK 11, KK 40 (lenk. *cnota* – *dorybė* TM 12, *dora* TM 135), *čerai* MRK 174, KK 18 (lenk. *czar*), *čysčius* MRK 63, TFK 17, KK 16, 37 (lenk. *czyściec* – *skaistykla* TM 89), *čystata* MRK 191, KK 49 (lenk. *czystota* – *nekaltybė* TM 102, *skaistybė* TM 117), *dūšia* MRK 29, TFK 8, KK 11 (lenk. *dusza* – *dvasia* TM 12, *vėlė* TM 11), *gramnyčė* MRK 403, 422 (lenk. *gromnica*), *iškada* MRK 57, TFK 21 (lenk. *szkoda*), *lokamstva* MRK 260, TFK 10 (lenk. *łakomstwo* – *godulys* TM 106, *godumas* TM 112), *loska* MRK 18 (lenk. *łaska* – *malonė* TM 10), *pakūta* MRK 43, TFK 9, 18, KK 28 (lenk. *pokuta* – *atgaila* TM 10), *pekla* MRK 42, 144, TFK 8, 13, KK 7 (lenk. *piekło* – *pragaras* TM 6), *skarba* MRK 279 (lenk. *skarb* – *turtai* TM 9), *spasabas* MRK 123 (lenk. *sposób*), *spaviednė* TFK 9, 26, KK 25, 28 (lenk. *spowiedź* – *išpažintis* TM 130, *pasisakymas* TM 108), *spaviednyčia* TFK 32, KK 35 (lenk. *spowiednica* – *klausykla* TM 132), *spaviednykas* MRK 176, 340, TFK 38, KK 24, 31 (lenk. *spowiednik* – *nuodėmių klausytojas* TM 132), *svietkas* MRK 186 (lenk. *świadek* – *liudytojas* TM 75), *šliūbas* MRK 237, TFK 9, KK 25, 39 (lenk. *ślub*), *tajemnyčia* MRK 50 (lenk. *tajemnica*). Atskirai aptartinos 3 lenkybės, turinčios priesagą -onė: *apieravonė* MRK 333 (lenk. *oferowanie*, plg. lenk. *oferować* – *auka* TM 123), *dirmavonė* KK 27, TFK 9, MRK 108 (lenk. *bierzmowanie*, plg. *bierzmować* < ček. *birzmovati* < vok. *firmōn*, *firmen* < vok. *firmare*, *confirmare* Brückner 1974: 26 – *sutvirtinimo sakramentas* TM 120), *žegnonė* MRK 35 (lenk.

⁴¹ Straipsnyje pateikiami lietuviški svetimybių atitikmenys, vartojami K. Paltaroko katekizme. Kai kurių atitikmenų nerasta, nes skiriasi katekizmų apimtis.

⁴² LKŽe *atklanės* – „vieta, kur einančios nekrikštytų kūdikių arba dorų nekrikščionių vėlės“ (M. Valančius).

żegnanie – *żegnowimasis* TM 5)⁴³. Kalbininkų nesutariama, ar tai hibridiniai terminai, ar terminai, turintys bendrą su slavais priesagą. (Straipsnyje laikomasi pastarosios nuomonės.)

Be to, rasta lenkybių (7 terminai), kilusių iš graikų, lotynų ir hebrajų kalbų.

2.3.1.1. Graikiškos kilmės lenkybės. Iš viso rasti 2 per lenkų kalbą gauti terminai, kurių pirminis šaltinis yra graikų kalba: *aniolas* MRK 56, TFK 15, KK 10 (lenk. *aniol* < lot. < *angelus* < gr. *angelos* – *angelas* TM 5)⁴⁴, *arkaniolas* MRK 40, KK 10 (lenk. *archaniol* < lot. *archangelus* < gr. *archangelos* – *arkangelas* TM 11).

2.3.1.2. Lotyniškos kilmės lenkybės. *Moksle Rimo Kataliku* vartojami 4 terminai, gauti per lenkų kalbą: *apiera* MRK 72 (lenk. *ofiera* < ček. *ofiera* < vok. *opfar*; *Opfer* < lot. *offertorium*, *offero* Brückner 1974: 375, plg. Fraenkel 1962: 13 – *auka* TM 123), *aplotka* MRK 377 (lenk. *oplatek* < vok. *oblātē* < lot. *oblāta* Brückner 1974: 380), *majestotas* MRK 258 (lenk. *majestat* < lot. *majestas*, kilm. *majestatis* TŽŽ 1936)⁴⁵, *stacija* MRK 95 (lenk. *stacija* < lot. *statio*). Jų pradinis šaltinis – lotynų kalba.

2.3.1.3. Hebrajiškos kilmės lenkybės. Rasta tik viena svetimybė, gauta per lenkų kalbą, kurios kilmė hebrajiška: *mesijošius* MRK 70 (lenk. *messjasz*, plg. lot. bažn. *messias*, gr. *Messias* < hebr. *māšīach* VaitkTŽŽ 2003).

Būtina pastebėti, kad lenkybės religinio turinio knygose radosi Lietuvoje kaip vietinės lenkų kalbos, dar vad. *polszczyzna litewska*, poveikio padarinys (Zinkevičius 2000: 142). Lenkų kalba iš pradžių nebuvo laikoma priešų kalba, juo labiau, kad ji buvo religijos kalba, atėjusi su katalikybe. Tautinio atgimimo metais, kaip jau minėta, pasikeitė požiūris į lenkų kalbą. Iš pateiktos medžiagos matyti, kad lenkybės kunigo K. Paltaroko katekizme nevartojamos.

⁴³ Žodis *żegnoné* DŽ₄ ir DŽ₅ neaptiktas, tačiau vartoti teikiamas veiksmazodis *żegnoti(s)* ir vedinys *żegnowimasis(is)*. Matyt, *żegnoné* galima laikyti neteiktina svetimybė, bet galima laikyti ir savu dariniu. *Żegnoti(s)* taip pat yra kilęs iš lenkų kalbos, plg. lenk. *żegnać się* (Sabaliauskas 1990: 229). *Żegnoné* LKŽe yra pateikta ne kaip svetimybė.

⁴⁴ Etimologiniame lenkų kalbos žodyne nurodoma, kad lenk. *aniol* anksčiau buvęs *angiol*, XIV–XV a. – *angiel* (Brückner 1974: 5).

⁴⁵ TŽŽ 1936 rašoma, kad terminas yra kilęs iš italų kalbos.

2.3.2. Slavybės. Tikslinga skirti dar vieną barbarizmų grupę – slavybių, kai neaišku, iš kurios slavų kalbos gautas žodis. Iš viso rasti 28 tokie terminai (bemaž du penktadaliai svetimybių): *apieka* KK 10 (brus. *oneka*, lenk. *opieka* – *globa* TM 112), *apiekuinas* MRK 169, 419, TFK 13, KK 14 (brus. *oneкун*, lenk. *opiekun* – *globėjas* TM 9), *asaba* MRK 41, TFK 11, 32, KK 8 (lenk. *osoba*, rus. *особа* – *asmuo* TM 6), *atpuskai* MRK 323, KK 38 (lenk. *odpust*, rus. *омнук* – *atladai* TM 132), *griekas* MRK 39, KK 11, 36 (brus. *грэхъ*, lenk. *grzech* – *nuodėmė* TM 7), *griešnas* MRK 240 (brus. *грѣшны*, lenk. *grzeszny*, rus. *грешный* – *nusidėjęs* TM 89, *nipuoles* TM 100), *griešninkas* MRK 54, 91, TFK 18, KK 9 (brus. *грѣшник*, lenk. *grzesznik*, rus. *грешник* – *nusidėjęlis* TM 5), *ketvergas* TFK 37 (rus. *четвергъ*), *koronė* MRK 54, TFK 35, KK 12 (lenk. *karanie*, rus. *карание* – *bausmė* TM 80), *krapyla* MRK 374 (lenk. *kropidło*, brus. *кранила*), *krivida* MRK 159, TFK 12, KK 19 (brus. *кривида*, lenk. *krzywda* – *kaltybė* TM 128), *mylista* MRK 17, 18, TFK 17 (lenk. *miłość*, brus. *миласць* – *malonė* TM 10), *mislis* MRK 49, 50, 98, TFK 22, KK 36 (brus. *мысль*, lenk. *myśl* – *mintis* TM 78), *nodieja* TFK 11, KK 40 (lenk. *nadzieja*, brus. *надзея* – *viltis* TM 11), *prisiega* MRK 186 (lenk. *przysięga*, brus. *присяга*), *prova* MRK 20 (brus. *права*, lenk. *prawo*), *roda* MRK 107, TFK 12 (brus. *рада*, lenk. *rada* – *patarimas* TM 9), *rona* MRK 95 (brus. *рана*, lenk. *rana*), *stonas* MRK 75 (lenk. *stan*, brus. *стан*), *sumenė* MRK 46, TFK 16, KK 11 (lenk. *sumienie*, brus. *суменне*), *ubagas* MRK 73, TFK 12, KK 50 (s. lenk. *ubog*, brus. *убогъ*), *vaiskas* MRK 119 (rus. *войск*, lenk. *wojsko*), *valdymieris* MRK 45 (rus. *володимир*, brus. *валадар* LKŽe – *valdytojas* TM 12), *veselė* KK 25, MRK 237, TFK 9 (lenk. *wesele*, brus. *вяселле* – *vestuvės* TM 109), *viečnastis* MRK 376 (lenk. *wieczność*, brus. *вечнасьць*), *viera* MRK 16, KK 18, 40, TFK 9 (rus. *вера*, lenk. *wiara* – *tikyba* TM 88, *tikėjimas* TM 12), *viernastis* KK 39 (rus. *верность*, lenk. *wierniść*), *zokonas* MRK 65, TFK 22 (lenk. *zakon*, rus. *закон* – *įsakymas* TM 7).

2.3.2.1. Graikiškos kilmės slavybė. Rasta tik viena slavybė *gromata* MRK 21 (rus. *грамота*, plg. gr. γράμματα Фасмер 1986: 451) yra graikiškos kilmės.

1916 metais išleistame K. Paltaroko *Tikybės moksle* vienažodžių religijos terminų, kuriuos galima būtų laikyti svetimybėmis, gautomis iš slavų kalbų, neaptikta. Iš pavyzdžių matyti, kad daugiausia slavybių yra *Moksle Rimo Kataliku*.

2.3.3. Baltarusybės. *Tikybos moksle* nerasta ir baltarusybių, kurių vartojama kituose katekizmuose (7 terminai, dešimtadalis svetimybių): *mūčelnikas* MRK 82 (brus. мучельнік), *mūka* MRK 57, TFK 11, 25, KK 46 (brus. мука – kančia TM 80), *prietelis* MRK 157 (brus. прыяцель), *smertis* MRK 36, TFK 12, 25, KK 7 (brus. смерць – mirtis TM 9, *mirimas* TM 90), *sūdas* MRK 30, TFK 12, KK 18 (brus. судо – teismas TM 91), *sūdžia* MRK 46, 102 (brus. судзя), *svietas* MRK 21, TFK 13, KK 9 (brus. свет – pasaulis TM 73). Visos baltarusybės vartojamos *Moksle Rimo Kataliku*, mažiau jų rasta *Trumpajame Kun. Filochowskio katekizme* ir *Katekizmuose katalikiszkuose*.

2.3.4. Vokietybės. Vyskupo K. Paltaroko *Tikybos moksle* vartojama tik viena vokietybė (1,4% svetimybių) – *podžiai* TM 120 (plg. vok. dial. *podž*, *pōd* Alminauskis 1931: 103, plg. dabart. vok. *die Pate* – krikšto tėvai TM 120). Kituose katekizmuose vokietybių neaptikta.

2.3.5. Apibendrinamosios pastabos. 71 vienažodis religijos terminas (apie 15% visų vienažodžių terminų, žr. 1 pav.) yra svetimybės iš slavų ir germanų kalbų. Tai yra svetimybės (kai kurias, pvz.: *griekas*, *mylista*, *pekla*, *smertis* ir kt., randame jau M. Mažvydo raštuose), kurių imta vengti kur kas anksčiau nei XIX a. gale – XX a. pradžioje. Tačiau šis laikotarpis – tai tam tikras lūžis, kai vėl buvo atsigręžta į gimtąją lietuvių kalbą ir jos turtus.

Katekizmuose *Mokslas Rimo Kataliku*, *Trumpajame Kun. Filochowskio katekizme* ir *Katekizmuose katalikiszkuose* greta svetimybių sinonimiškai yra vartojami lietuviški religijos terminai, pvz.: *cnata* MRK 51, TFK 11, KK 40 – *dorybė* MRK 88, TFK 42, KK 40, *dora* MRK 18, TFK 42; *dūšia* MRK 29, TFK 8, KK 11 – *dvasia* MRK 75, TFK 13, KK 8; *gramnyčia* MRK 403, 422 – *žvakė* MRK 121; *loska* MRK 18 – *malonė* MRK 46, TFK 15, KK 12; *pekla* MRK 42, 144, TFK 8, 13, KK 7 – *pragaras* MRK 42, TFK 13; *atpuskai* MRK 323, KK 38 – *atlaidai* MRK 70, TFK 35, KK 38; *mylista* MRK 17, 18, TFK 17 – *malonė* MRK 46, TFK 10, KK 12; *smertis* MRK 36, TFK 12, 25, KK 7 – *mirimas* TFK 17, KK 16 ir kt. Sunku nustatyti, kuriam – lietuviškam ar skolintam – terminui teikiama pirmenybė (tai atskira straipsnio tema). Pastebėta, kad katekizmuose imami vartoti lietuviški religijos terminai, o jų sinoniminiai svetimų kilmės terminai

rašomi skliaustuose, pvz.: *apeigos (ceremonijos) bažnyčios šv.* MRK 24⁴⁶, *dora (cnata)* MRK 17, *godulystė (lokomstva)* MRK 234, *kančia (mūka)* MRK 301, *krūvina kančia (mūka)* MRK 319, *malonė (mylista) Dievo* KK 12, *nustojimas vilties (nodiejos)* MRK 431, *pragaras (pekla)* MRK 144, *stebuklas (čiūdas)* MRK 81, *ženklas (čiūdas)* MRK 23 ir kt. Kartais svetimos kilmės terminai pateikiami po jungtuko *arba*, pvz.: *apeigos arba ceremonijos bažnyčios šventos* MRK 419, *Bažnyčios apeigos (arba ceremonijos)* TFK 40, *stebuklas arba čiūdas* MRK 81 ir kt. Nors vartojama ir atvirkščiai, pvz.: *amžina mūka (kančia)* KK 16, *podžiai (kūmai)* TM 120, *smertis (mirimas)* KK 16 ir kt., arba skliaustuose pateikiamas tarptautinio žodžio atitikmuo, pvz.: *desperacija (nusiminimas)* MRK 431, *Komunija (arba dalyvavimas)* TFK 36 ir kt. Iš viso to galima spręsti, kad katekizmuose einama lietuviško kryptimi. Tai matyti K. Paltaroko *Tikybės moksle*.

3. Pusiau lietuviški vienažodžiai terminai

Katekizmuose rasta vienažodžių religijos terminų, kurie yra hibridai. Hibridais laikomi žodžiai, turintys savos kilmės ir skolintų žodžių sudaromąsias dalis (KTŽ 1990; LKE 1999; Keinys 1984: 115)⁴⁷. Iš viso rasti 33 hibridiniai terminai. Vieni hibridai dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje yra vartotini (13 terminų): *altorėlis* MRK 424, *knygelė* TM 72, *kryželis* MRK 174, *panelė* TM 82; *krikštijimas* MRK 308, *pasninkavimas* MRK 110; *kunigaikštis* MRK 75⁴⁸; *mutininkas* KK 22, MRK 121, *žegnojimas* TM 5; *kunigystė* MRK 302, TFK 9, KK 27, 39, TM 8, *pagonystė* TFK 19, *panystė* KK 42, MRK 280, *vyskupystė*⁴⁹ MRK 118; kiti nevartotini (20 ter-

⁴⁶ Čia pateikiama ir sudėtinių terminų pavyzdžių.

⁴⁷ Hibridai kalbininkų yra nevienodai apibrėžiami. Pavyzdžiui, A. Pupkio nuomone, hibridai yra „neigiamai kodifikuojami žodžiai, turintys iš kitų kalbų pasiskolintą darybos elementą (priešdėlį ar priesagą)“ (Pupkis 1980: 106).

⁴⁸ K. Alminauskis *kunigaikštį* kildina iš *kunigo* ir laiko germanizmu (Alminauskis 1931: 75). A. Rubinas straipsnyje *Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija* rašo, kad *kunigaikštis* pasidarytas iš žodžio *kūnigas* „karalius“ su priesaga *-aikštis* (Rubinas 2001: 191, dar plg. Kabelka 1964: 120; Būga 1958: 546).

⁴⁹ Anot S. Ambrazo, vietų pavadinimai su priesaga *-ystė* yra „pamorfemiui išversti iš slavų kalbų“ (Ambrazas 2000: 70). LKG apie slavišką priesagos kilmę neužsimenama (LKG 1965: 310–311, 402).

minu): *brostvinukas* MRK 425, *geradėjas* MRK 409⁵⁰, *nobažnumas* KK 49, TFK 12, MRK 433 (plg. lenk. *nobožność*); *geradėjystė* KK 49, MRK 42, 54 (plg. hibr. *geradėjas*, TM 12 jau vartojama *geradarybė*), *neprietelystė* MRK 64 (plg. hibr. *neprietelis*); *nečystata* TFK 10, MRK 214, *neprietelis* KK 17, MRK 157, TFK 21, *pariškada* MRK 397 (plg. *iškada* – lenk. *szkoda* LKŽe); *apmislijimas* MRK 408, *atpakūtavojimas* TFK 35, *apieravojimas* MRK 330, 76, *blagaslovyjimas* MRK 314 (plg. *palaiminimas* TM 101), *bluznijimas* MRK 185, *nepakūtavojimas* TFK 10, *pakūtavojimas* KK 37, *prisiegavimas* MRK 191; *darbygriekis* TFK 27, *pradžiogriekis* TFK 27; *kryževotojas* MRK 158, *nukryževotas* MRK 374.

Iš viso rasta 20 hibridinių vienažodžių terminų, turinčių svetimos kilmės (lenkų ar slavų kalbų), t. y. ne senojo skolinio ar tarptautinio žodžio, ir savos kilmės (priešdėliai ar priesagos) sudaromąsias dalis. Turint omenyje, kad katekizmai yra rengti XIX a. gale – XX a. pradžioje, nėra keista, kad juose yra nemažai hibridinių religijos terminų, ypač kad tris penktadalius jų šiandien galima laikyti svetimybių dariniais.

4. Išvados

1. XIX a. galas – XX a. pradžia buvo spartaus dabartinės bendrinės lietuvių kalbos kūrimosi laikotarpis. Religijos terminija tuomet buvo nusistovėjusi, tik labai negryna. Nuo XX a. pradžios religijos terminija yra viena iš geriausiai sutvarkytų. Tai lėmė daugelis dalykų. Tačiau bene svarbiausias buvo nuosekli ir kryptinga ano meto kunigų (J. Laukaičio, M. Pakalniškio, S. Tijūnaičio, A. Vytarto, J. Tumo, J. Mačiulio ir kt.) ir kalbininkų (K. Būgos, J. Jablonskio, J. Balčikonio, J. Šlapelio ir kt.) religijos terminijos tvarkyba.

2. Nagrinėjamų lietuviškų katalikų katekizmų terminų kalbinei raiškai poveikio turėjo lietuvių kalbos pokyčiai, priklausę nuo nekalbinių veiksnių (lenkinimo, okupacijų, spaudos draudimo ir kt.).

⁵⁰ Plg. lenk. *dobrodziej*, s. brus. *doŭpodeiŭ*. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintame Didžiųjų kalbos klaidų sąrašė *-dėjas* laikomas svetimu žodžio elementu, priskiriamas prie žodžių sandaros klaidų (LKKN 1998: 149). Kalbininkas J. Klimavičius (straipsnyje *Geradėjas, piktadėjas, niekadėjas* – grynai lietuviški žodžiai) įrodė, kad *geradėjas* yra grynai lietuviškas žodis, o ne hibridinė slavybė (Klimavičius 2000: 64). Straipsnyje dar laikomasi tradicinės nuomonės.

3. Nėlietuviški religijos terminai iki 1916 metų išleistuose katekizmuose *Mokslas Rimo Kataliku, Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas, Katakizmai katalikiszki* sudaro beveik trečdalį visų vienažodžių terminų (žr. 1 pav.).

3.1. Nagrinėjamo laikotarpio katekizmuose vartoti tarptautiniai terminai (24,1% nėlietuviškų terminų) ir senieji skoliniai (25,5% nėlietuviškų terminų) iš esmės nepakeisti yra tebevartojami ir dabar.

3.2. Gerokai daugiau tarp nėlietuviškų terminų 1879–1903 metais išleistuose katekizmuose yra svetimybų (71) – kiek daugiau nei pusė nėlietuviškų vienažodžių religijos terminų (50,4%). Šių dienų požiūriu nagrinėjami vienažodžiai terminai liudija tą lietuvių kalbos raidos metą, kai bažnyčios raštijoje buvo pereinama į dabartinę bendrinę lietuvių kalbą.

3.3. Kunigo K. Paltaroko *Tikybos moksle* net 82,2% terminų yra grynai lietuviški. Katekizme vartojama tik viena svetimybė, kilusi iš vokiečių kalbos – *podžiai* TM 120. Taigi per keletą XX a. pradžios metų svetimi religijos terminai buvo pakeisti lietuviškais.

3.4. K. Paltaroko katekizme vartojami tie svetimos kilmės religijos terminai, kurie neturi lietuviškų atitikmenų, pavyzdžiui, senieji skoliniai (*bažnyčia, pagonis, poteriai, pasninkas, krikščionis, vyskupas* ir kt.) ir tarptautiniai terminai (*kardinolas, sakramentas, antifona, diakonas* ir kt.).

4. Po vyskupo K. Paltaroko lietuvių katalikų katekizmų terminija iš esmės mažai kito.

ŠALTINIAI

- KK – *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių prasceziokų su Lementoriu ir Ministranturu*, Bitėnai, 1903.
- MRK – *Mokslas Rimo Kataliku. Naujai perweizetas, pertaisitas ir antra karta atspaus-tas*, Vilnius, 1879 (su pieštuku – 1888).
- TFK – *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto verstas. Antrą kartą iszleistas, pataisytas*, Vilnius, 1863 (su pieštuku – Tilžė, 1901, trečia laida).
- TM – Paltarokas K. *Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)*, Petrapilis, 1916.

LITERATŪRA

- Alminauskis K. 1931: *Die Germanismen des Litauischen* 1. *Die deutschen Lehn-wörter im Litauischen*, Kaunas.

- Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida* 2, Vilnius.
- Biržiška V. 1929: *Lietuvių bibliografija: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.)* 3, Kaunas.
- Biržiška V. 1990: *Aleksandrynas* 3. 2-asis (fotografuot.) leidimas, Vilnius.
- Brückner A. 1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Būga K. 1958: *Rinkiniai raštai* 1, Vilnius.
- Būga K. 1959: *Rinkiniai raštai* 2, Vilnius.
- Būga K. 1961: *Rinkiniai raštai* 3, Vilnius.
- Dambrauskas - Jakštas A. 1930: *Užgesę žiburiai: Biografijų ir nekrologų rinkinys*, Kaunas.
- Drotvinas V. 1986: *Pagrindinės leksikologijos sąvokos*, Vilnius.
- Drotvinas V. 1993: Dvasininkų pavadinimai: *kunigas*. – *Gimtoji kalba* 8, 24–26.
- DŽ₁ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius.
- DŽ₂ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius.
- DŽ₃ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius.
- DŽ₄ 2000: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius.
- DŽ₅ 2003: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vyr. red. St. Keinys, Vilnius (e. leidimas).
- Eckert R. 1971: *Baltische Studien*, Berlin.
- Fraenkel E. 1955: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1. A – *priveikianti*, Heidelberg.
- Fraenkel E. 1962: *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 2. *Privykėti – žvolgai*, Göttingen.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius.
- Girčienė J. 2003: Leksikos gryninimo polinkiai bendrinės lietuvių kalbos istorijoje. – *Archivum Lithuanicum* 5, 391–410.
- Jablonskis J. 1933: *Jablonskio raštai* 2: *Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas.
- Jablonskis J. 1934: *Jablonskio raštai* 3: *Rašybos dalykai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas.
- Jakaitienė E. 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius.
- Kabelka J. 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius.
- Keinys St. 1984: Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A. serija* 3 (88), Vilnius.
- Keinys St. 2000: Iš A. Dambrausko kalbos ir terminologijos veiklos. – *Terminologija* 7, 32–47.
- Keinys St. 2004: Terminologijos raida, būklė, vaidmuo ir uždaviniai į XXI amžių įžengus. – *Terminologijos istorijos ir dabarties problemos: [straipsnių rinkinys]: Kazimierui Gaiveniui atminti*, Vilnius, 219–239.
- Klimavičius J. 1998: Keturi talkos kėlinukai. – *Gimtoji kalba* 10, 10–14.
- Klimavičius J. 2000: *Geradėjas, piktadėjas, niekadėjas* – grynai lietuviški žodžiai. – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, Vilnius, 58–65.
- Klimavičius J. 2002: Katekizmo kalba – kalbos katekizmas. – *Kalbos kultūra* 75, 105–119.

- Kniūkšta P. 2001: *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*, Vilnius.
- Kruopas J. 1998: *Rinktiniai raštai*, Vilnius.
- KTŽ 1990: Gaivenis K., Keinys St. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- Lebedys J., Palionis J. 1964: Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. – *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai* 3, Vilnius, 109–135.
- LKE 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius.
- LKKK 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Sudarė R. Dobelienė, Vilnius.
- LKŽ I₁ 1941: *Lietuvių kalbos žodynas*, Kaunas.
- LKŽ I₂ 1961: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- LKŽ VI 1962: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- LKŽ XVI 1986: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- LKŽ IX 1973: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- LKŽ XX 2002: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
- LKŽe: *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius. www.lkz.lt.
- LLE 2001: *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Red. V. Kubilius, V. Rakauskas, V. Vanagas, Vilnius.
- LoLieŽ 1996: Kuzavinis K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius.
- LRKŽ 1957: *Lietuvių rašomosios kalbos žodynas* 3. Sudarė A. Senn'as ir A. Salys, Heidelberg.
- LTE 1981: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 8, Vilnius.
- LTSRSB 1985: *Lietuvos TSRS bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904*. Kn. 1. A–P. Sudarė E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- LTSRSB 1988: *Lietuvos TSRS bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904*. Kn. 2. R–Ž. Sudarė E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- NŽA 2005: Aliulis V. Dvasinėje sanatorijoje. – *Naujasis Židinys – Aidai* 7/8, 2005.
- Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius.
- Pataisytieji Poteriai 1909: Pataisytieji Poteriai. – *Vadovas* 14, 107–129.
- Pupkis A. 1980: *Kalbos kultūros pagrindai*, Vilnius.
- Pupkis A. 2005: *Kalbos kultūros studijos*, Vilnius.
- Rubinas A. 2001: Dvasininkų pavadinimai ir jų istorija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 189–200.
- RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*, Vilnius.
- Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- SBK 2004: *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*, Vilnius.
- Skardžius P. 1997: *Rinktiniai raštai 2. Bendrinės kalbos dalykai*, Vilnius.
- Skardžius P. 1998: *Rinktiniai raštai 3. Bendrinės kalbos kultūra*, Vilnius.
- Skardžius P. 1998a: Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. – Skardžius P. *Rinktiniai raštai 4. Moksliniai straipsniai ir studijos*, Vilnius, 62–309.
- Skardžius P. 1999: *Rinktiniai raštai 5. Akcentologija. Bendrinės kalbos kultūra. Publicistika*, Vilnius.

- TŽŽ 1936: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Red. J. Žiugžda, Klaipėda.
- TŽŽ 1985: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Ats. red. A. Kinderys, Vilnius.
- VaitkTŽŽ 2003: Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius (e. leidimas).
- Urbas D. 1998: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*. 2-as leid., Vilnius.
- Urbutis V. 1962: Nepastebėti Mažvydo slavizmai. – *Kalbotyra* 4, Vilnius, 387–390.
- Urbutis V. 1991: Senosios lietuvių kalbos slavizmai. – *Baltistica* 27 (1), Vilnius, 4–14.
- Urbutis V. 1994: Senųjų slavizmų kilmės įvairovė. – *Baltistica* 28 (1), Vilnius, 91–101.
- Zinkevičius Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija* 5. *Bendrinės kalbos iškilimas*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 1994: *Lietuvių kalbos istorija* 6. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 2000: *Lietuvių poteriai: Kalbos mokslo studija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z. 2002: *Rinktiniai straipsniai* 2. *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius.
- Фасмер М. 1967: *Этимологический словарь русского языка* 1, Москва.
- Фасмер М. 1986: *Этимологический словарь русского языка* 3, Москва.

NON-LITHUANIAN TERMS IN THE CATHOLIC CATECHISMS FROM THE END OF THE 19th AND THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES

Summary

Lithuanian Christian terminology is one of the oldest fields of terminology – the old borrowings (for instance, *bažnyčia* (church), *gavėnia* (Lent), *krikštas* (baptism), *kūčios* (Christmas Eve), *Kalėdos* (Christmas), *Velykos* (Easter)) came into Lithuanian before the official conversion of Lithuania to Christianity – in 10th–12th centuries. The beginnings of Lithuanian terminology are found in extant manuscripts of prayers (*Viešpaties malda* (The Lord's prayer), *Angelo pasveikinimas* (Hail Mary), *Tikėjimo išpažinimas* (The Nicene Creed) written down in Vilnius diocese in the 16th century, which are the oldest of all presently known texts and the first printed Lithuanian book – an evangelical Lutheran catechism *Catechismvsa prasty Szadei* written by Martynas Mažvydas in 1547. This article analyses one-word non-Lithuanian origin terms of religion used in Catholic catechisms from the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. This period is not a random choice, because the literature of the Church and its language at that time were corrupt with barbarisms.

From four Catholic catechisms published at that period – *Mokslas Rimo Kataliku* (Teaching of Roman Catholics) (1879), *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas*.

Vaiszganto verstas (Short Catechism by Priest *Filochowski*. Translated by Vaiszgantas) (1901), *Katakizmai katalikiszki* (Catholic Catechisms) (1903) and *Tikybos mokslas (Šv. Istorijos ir Katekizmo)* (Teaching of Religion (Holy History and Catechism)) (1916) by the priest Kazimieras Paltarokas – 1158 one-word terms of religion and their variants, were picked up. Some terms were the same, so it made 613 different terms and 125 their variants. The majority of one-word terms – 439 terms – were of the native origin. This article investigates 141 different terms of non-Lithuanian origin and 33 hybrid terms of foreign origin.

Non-Lithuanian, i.e. terms of religion of the foreign origin are so called international words (34 terms), barbarisms (71 term) and old borrowings (36 terms). The absolute majority of international terms (33 terms) are derived from classical languages – Latin (*aktas* (act, note) TFK 43, *ostija* (host) KK 30, MRK 322, TM 123, *sakramentas* (sacrament) MRK 16, 79, 138, TFK 9, KK 22, TM 72, 85) and Greek (*antifona* (versicle) TM 11, *balzamas* (balsam) MRK 315). Some international terms came through Slavonic (Belorussian, Polish) languages, for instance, *altorius* (altar) MRK 176, TM 110, *adventas* (advent) MRK 79, 333, TM 109, *angelas* (angel) TM 12, 76 and other.

The origin of old borrowings varies. These catechisms have majorily old borrowings from Slavonic languages, for example, *bažnyčia* (church) MRK 25, TFK 20, 25, KK 19, TM 7, 88, *grabas* (coffin) MRK 75, KK 15 and other. This is the oldest layer of Lithuanian terms of religion.

There are many barbarisms in earlier mentioned catechisms (71 term): Polonisms (*abrozės* (picture) MRK 79, *dūša* (spirit) MRK 29, TFK 8, KK 11, *tajemnyčia* (mystery of rosary) MRK 50), Slavonicisms (*apieka* (care) KK 10), Belorussianisms (*mūka* (suffering) MRK 57, TFK 11, 25, KK 46) and germanisms (*podžiai* (godparents) TM 120).

The end of the 19th and the beginning of the 20th centuries is the period of the fast creation of common language. At that time terms of religion were already established, but the language was corrupted with barbarisms and was not pure. In the beginning of the 20th century there were attempts to normalize terms of religion – barbarisms were changed, international terms and old borrowings were left. In the work of the priest K. Paltarokas *Tikybos mokslas* (The Teaching of Religion) even 82% of terms are purely Lithuanian. In this catechism there is only one barbarism from German language – *podžiai* (godparents) TM 120. Furthermore, barbarisms, used in catechisms published in 1879-1903, were changed, for instance, *dirmavonė* MRK 108, TFK 9, KK 27 – *sutvirtinimo sakramentas* TM 120 (confirmation), *čysčius* MRK 63, TFK 17, KK 16, 37 – *skaistykla* TM 89 (purgatory) and others. After the bishop Paltarokas the terminology of Lithuanian catholic catechisms hardly changed.

Aušra RIMKUTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas arimkute@centras.lt, ausrar@lki.lt

Gauta 2005-10-25